

ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Երկրագնդի վրա մշտապես փոփոխվում, այսինքն՝ նորացվում ու հերթափոխվում են մարդկանց սերունդները: Ենթադրվում է, որ մարդկության գոյության ամբողջ ժամանակահատվածում ծնվել է շուրջ 81 մլրդ մարդ, մահացել է մոտ 74 մլրդ, ներկայումս ապրում է 7 մլրդ:

Ծնելիության և մահացության հետևանքով բնակչության սերունդների նորացման և հերթափոխման գործընթացը անվանում են **բնակչության վերարտադրություն**: Աշխարհի բնակչության վերարտադրության գործընթացը տեղի է ունենում բացառապես բնակչության բնական շարժի միջոցով: **Բնակչության բնական շարժը** բնակչության թվի փոփոխությունն է (աճը կամ նվազումը), որը տեղի է ունենում բնական եղանակով՝ ծննդի ու մահի հետևանքով:

Բնակչության բնական վերարտադրության (շարժի) ցուցանիշներն են՝ ծնելիությունը, մահացությունը և դրանց տարբերությունը՝ բնական աճը: Դրանք հաշվարկվում են ինչպես բացարձակ ցուցանիշներով (ծնվածների և մահացածների թվով), այնպես էլ հարաբերական ցուցանիշներով՝ տոկոսներով (% , յուրաքանչյուր 100 մարդու հաշվով) կամ պրոմիլետներով (‰, յուրաքանչյուր 1000 մարդու հաշվով):

Ի տարբերություն ամբողջ աշխարհի, առանձին երկրների և տարածաշրջանների բնակչության թվի աճը և սերունդների հերթափոխումն ու նորացումը տեղի են ունենում ոչ միայն բնական շարժի, այլ նաև մեխանիկական շարժի հաշվին: Այսինքն՝ տվյալ երկիր կամ տարածաշրջան ժամանածների և այնտեղից մեկնածների թվաքանակների տարբերության արդյունքում փոփոխվում են դրանց բնակչության թիվը, բնական շարժի և կազմի ցուցանիշները:

Երկրների գերակշիռ մասում բնակչության թվի աճի հիմնական աղբյուրը բնական շարժն է, այսինքն՝ ծնելիության և մահացության տարբերությունը (բնական աճը): Բնակչության բնական շարժի ցուցանիշների վրա վճռական ազդեցություն են գործում մարդկանց կյանքի սոցիալ-տնտեսական պայմանները:

Ծնելիության մակարդակը պայմանավորված է բնակչության բարեկեցությամբ, կրթվածությամբ, հասարակության մեջ կնոջ դերով, բնակչության սեռատարիքային կազմով, ազգային ավանդույթներով, կրոնով: Մասնավորապես, բարձր ծնելիություն է խրախուսում մահմեդական կրոնը:

Որպես կանոն, բնակչության կրթական և մշակութային մակարդակի բարձրացման, քաղաքային բնակչության թվի ավելացման, տնտեսության մեջ կանանց ակտիվ ներգրավման, բնակչության ծերացման, երեխաների կրթության ու դաստիարակության վրա կատարվող ծախսերի աճին զուգընթաց ծնելիությունը նվազում է: Այսինքն՝ քաղաքներում ապրող, բարձր կրթական ու մշակութային մակարդակ ունեցող, աշխատող և ուշ ամուսնացող կանանց ընտանիքներում երեխաների թիվն ավելի փոքր է, քան գյուղական վայրերում ապրող չքավոր ու ցածր կրթական մակարդակ ունեցող և վաղ ամուսնացող կանանց ընտանիքներում:

Մահացության մակարդակն ամենից առաջ կախված է մարդկանց կյանքի նյութական պայմաններից, նրանց սննդից, աշխատանքի բնույթից, կենցաղից, սանիտարահիգիենիկ պայմաններից, առողջապահության մակարդակից:

Այսպիսով, բնակչության վերարտադրության վրա ազդում են ինչպես բնական-կենսաբանական, այնպես էլ տնտեսական, մշակութային, հոգեբանական գործոնները: Թեև ծնունդը և մահը իրենց էությամբ կենսաբանական գործընթացներ են, սակայն դրանց վրա որոշիչ ազդեցություն են թողնում հասարակական գործոններն ու պայմանները:

Ծնելիության ու մահացության ցուցանիշների տարբերությամբ պայմանավորված է բնակչության բնական վերարտադրության ռեժիմը (վարքը): Առանձնացնում են բնակչության վերարտադրության երեք ռեժիմ՝ **պարզ, ընդլայնված և նեղացված**:

Պարզ վերարտադրության դեպքում երբ ծնելիության և մահացության ցուցանիշները հավասար են, այսինքն բնակչության թիվը չի փոփոխվում և բնական աճ չկա:

Ընդլայնված վերարտադրության դեպքում ծնելիության ցուցանիշը գերազանցում է մահացության ցուցանիշին, և տեղի է ունենում բնակչության թվի աճ: Ամբողջ աշխարհում և երկրների ճնշող մեծամասնությունում հաստատվել է բնակչության ընդլայնված վերարտադրություն:

Նեղացված վերարտադրության դեպքում մահացության ցուցանիշը գերազանցում է ծնելիության ցուցանիշին, և բնակչության թիվը նվազում է: Ներկայումս այդպիսի երկույթ առկա է Ռուսաստանում, Ուկրաինայում, Արևելյան Եվրոպայի մի շարք այլ երկրներում:

Աշխարհի երկրներն ըստ բնակչության վերարտադրության ցուցանիշների կարելի է բաժանել երկու հիմնական տիպերի:

Առաջին տիպին են պատկանում Եվրոպայի և Հյուսիսային Ամերիկայի տնտեսապես զարգացած երկրները: Այդ երկրներին բնորոշ է բնական աճի միջինից (1,1% կամ 11%) համեմատաբար ոչ բարձր ցուցանիշները: Իսկ եվրոպական մի շարք երկրներում վերջին տասնամյակներին բնակչության ծերացման և տնտեսական դժվարությունների հետևանքով նկատելիորեն պակասել է ծնելիությունը (միջին հաշվով մեկ ընտանիքում 1-2 երեխա), և մի փոքր ավելացել է մահացությունը: Դա նշանակում է, որ բնակչության բնական աճը բացասական է (նեղացված վերարտադրություն), և արդյունքում տեղի է ունենում բնակչության թվի նվազում՝ դեպոպուլյացիա: Եթե նման վիճակը պահպանվում է երկար տարիներ, այն ընդունված է գնահատել որպես **ժողովրդագրական ճգնաժամ**:

Բնակչության վերարտադրության **երկրորդ տիպին** են պատկանում Ասիայի, Աֆրիկայի և Լատինական Ամերիկայի զարգացող երկրները: Այդ երկրներին բնորոշ են ծնելիության և բնական աճի միջինից բարձր ցուցանիշները և մահացության համեմատաբար ցածր կամ չափավոր ցուցանիշներ (20%-ից ոչ պակաս): Եթե այժմ աշխարհում միջին հաշվով մեկ ընտանիքում հաշվվում է 3-4 երեխա, ապա Աֆրիկայի և Ասիայի հետամնաց ագրարային երկրներում՝ 6-7 երեխա:

XX դ. երկրորդ կեսից սկսած, անկախություն նվաճելուց հետո, այդ երկրները հնարավորություն ստացան լայնորեն օգտագործել ժամանակակից առողջապահության նվաճումները՝ առաջին հերթին համաճարակային հիվանդությունների դեմ պայքարում: Դա հանգեցրեց մահացության զգալի կրճատման, իսկ ծնելիությունը մնաց նախկին՝ շատ բարձր մակարդակի վրա: Դրա հետևանքով բնակչության վերարտադրության երկրորդ տիպի երկրներում XX դարի երկրորդ կեսից տեղի ունեցավ բնակչության թվի կտրուկ՝ պայթյունանման աճ, որը ստացավ **«ժողովրդագրական պայթյուն»** անվանումը: Մեր օրերում այդ երկրներին բաժին է ընկնում երկրագնդի բնակչության ընդհանուր թվի տարեկան աճի մոտ 90%-ը:

Որոշ մասնագետներ «ժողովրդագրական պայթյունը» համարում են մեծագույն աղետ, քանի որ, նրանց կարծիքով, Երկրագունդն ի վիճակի չէ բավարարել բնակչության հարաճուն պահանջները: Սակայն, ինչպես արդեն նշվել է նախորդ դասում, գիտության ու տեխնիկայի առաջընթացի, հողային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման պայմաններում մեր մոլորակը կարող է կերակրել ավելի մեծ թվով բնակչության:

Ամեն մի պետություն ձգտում է կարգավորել իր բնակչության աճը, այսինքն վարում է հատուկ ժողովրդագրական քաղաքականություն:

ժողովրդագրական քաղաքականությունը վարչական, տնտեսական, քարոզչական և այլ միջոցառումների համակարգ է, որոնց օգնությամբ պետությունն իր համար ցանկալի ուղղությամբ ներգործում է բնակչության բնական շարժի (ամենից առաջ ծնելիության) վրա:

Բնակչության վերարտադրության առաջին տիպի երկրներում գերակշռում է բնակչության բնական աճի բարձրացմանն ուղղված քաղաքականությունը: Պետությունը խրախուսում է բազմազավակությունը, նշանակում է նպաստներ, տալիս է տարբեր արտոնություններ:

Բնակչության վերարտադրության երկրորդ տիպի երկրների մեծ մասը վերջին տասնամյակներին սկսել է իրականացնել բնակչության բնական աճի **կրճատմանն** ուղղված ժողովրդագրական քաղաքականություն: Առավել մեծ ջանքեր են գործադրել բնակչության թվով աշխարհի երկու ամենախոշոր երկրները՝ Չինաստանը և Հնդկաստանը: Չինաստանի ժողովրդագրական քաղաքականության հիմնական կարգախոսն է՝ «Մեկ ընտանիք, մեկ երեխա»: Այդ քաղաքականության իրականացումն արդեն տվել է մեծ արդյունք: Վերջին քառասուն տարում Չինաստանի բնակչության բնական աճի ցուցանիշը 2,8 %-ից նվազել է մինչև 0,4 %, այսինքն՝ յոթ անգամ: Սակայն Հնդկաստանում դեռևս բնական աճը (1,5 %) բարձր է աշխարհի բնակչության միջին բնական աճից: